

Λουδοβίκος Θεΐριος (λάδι σε μουσαμά, 1867). «Ο Απόστολος Παύλος διδάσκει στον Αρειο Πάγο». Ο Παύλος, κηρύσσοντας στα μέσα του 1ου αι. στην Αθήνα, σχημάτισε την πρώτη χριστιανική κοινότητα. Ο μόνος Απόστολος με κάποια κλασική παιδεία. Ήταν άραγε τυχαία η επίσκεψή του; Εριξε πάντως τα πρώτα σπέρματα της νέας θρησκείας σε άντρο που ανθούσε ακόμη η παλαιά. Από τότε μεσολάβησαν αιώνες και σκληρά αυτοκρατορικά μέτρα για να επικρατήσει οριστικά ο Χριστιανισμός στην Αθήνα. Ο Βαυαρός ζωγράφος Θεΐριος ή Τιρς, που αποδίδει εικαστικά την επίσκεψη, είναι αυτός που στα μέσα του περασμένου αιώνα αγιογράφησε (βοηθός Ν. Λύτρας) τη Σωτεΐρα του Λυκοδήμου. Μόλις τότε, τον βυζαντινό αυτό ναό, η Κυβέρνηση τον παραχώρησε, όχι χωρίς αντιδράσεις, στους Ρώσους, με τον όρο ότι θα αγιογραφηθεί «εν αυστηρώ βυζαντινώ τύπω». Στο περιθώριο, ανεκτίμητη ακόμη η βυζαντινή τέχνη, κυριαρχούσε η ρομαντική ζωγραφική αναγεννησιακού τύπου.

Η Αθήνα στην ύστερη αρχαιότητα

Από τους Έλληνες φιλόσοφους στους χριστιανούς πατέρες και την επικράτηση του Χριστιανισμού

Της **Σοφίας Πατούρα-Σπανού**

Βυζαντινολόγος - Ερευνήτριας του Ινστιτούτου Βυζαντινών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών

«ΥΠΗΡΞΑΝ αι Αθήναι η πηγή παντός καλού και η μήτηρ της σοφίας ακόμη και κατ' αυτούς τους σκοτεινούς μεσοχρονίους αιώνας», αναφέρει ο Γερμανός ιστορικός του περασμένου αιώνα Γρηγορόβιος, διακατεχόμενος από απέραντο θαυμασμό προς την κλασική αρχαιότητα και αποτιώντας φόρο τιμής προς την κοιτίδα αυτής, την πόλη της Αθήνας.

Ωστόσο, με εξαίρεση τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες, η Αθήνα του Μεσαίωνα δεν ήταν τίποτα άλλο από ένα πενιχρό απομεινάρι του ενδόξου παρελθόντος της. Η κατάκτησή της από τον Σύλλα το 86 π.Χ. – παρά την αυτονομία που της παραχωρήθηκε – σήμανε την απαρχή μιας

πτωτικής πορείας στην πολιτική και πνευματική της ζωή, που έφθασε στο τέρμα της γύρω στον 6ο αιώνα.

Στους αιώνες που ακολουθούν την κατάκτησή της από τους Ρωμαίους, η Αθήνα συνέρχεται γρήγορα και ανασυγκροτείται, χάρη στο ενδιαφέρον και τις γενναιόδωρες χορηγίες Ρωμαίων αυτοκρατόρων, ξένων βασιλέων και επιφανών πλουσίων Αθηναίων και φιλαθηναίων. Ανακτά την παλαιά της φυσιογνωμία και ξαναγίνεται «το λαμπρόν μουσείον της αρχαιότητος και το σχολείον της ελληνικής μαθήσεως». Τον δεύτερο μ.Χ. αιώνα, δύο προσωπικότητες της εποχής, ο αυτοκράτορας Αδριανός και ο πλούσιος σοφιστής Ηρώδης ο Αττικός βάζουν την σφραγίδα τους στην καλλιτεχνική και πνευματική της ζωή, ανεγείροντας σπουδαία μνημεία όπως ήταν ο ναός του Ολυμπίου Διός, το Πάνθεον, το Αδριά-

νιο Γυμνάσιο και η Βιβλιοθήκη, το Ωδείο του Ηρώδη του Αττικού και ολόκληρη η αδριάνεια πόλη κοντά στον Ίλισό. Την ίδια εποχή αποκτούν νέα πνοή και κύρος οι φιλοσοφικές και ρητορικές της σχολές τόσο ώστε να την καταστήσουν και πάλι το σπουδαιότερο πανεπιστημιακό κέντρο της αυτοκρατορίας. Την ανοδική της όμως πορεία έρχεται να ανακόψει το 267 μ.Χ. η επιδρομή των Ερούλων, βαρβαρικού λαού του βορρά που κατέλαβε την πόλη, τη λεηλάτησε και την πυρπόλησε. Τα σπουδαιότερα μνημεία της διασώθηκαν, αλλά η ανασυγκρότησή της ακολούθησε βραδείς ρυθμούς και η δημογραφική της φυσιογνωμία δεν αποκαταστάθηκε ποτέ.

Ωστόσο, στα τέλη του τρίτου αιώνα, ακμάζουν και πάλι οι σχολές του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη και του Χρυσίππου και πλείστα άλλα μικρό-

τερα ιδιωτικά εκπαιδευτήρια, στα οποία συρρέουν μαθητές προερχόμενοι από κάθε γωνιά του τότε γνωστού κόσμου.

Ο Παύλος στην Αθήνα

Τον τέταρτο αιώνα, η ραγδαία διάδοση του Χριστιανισμού στην εξελιγμένη Ανατολή και η ίδρυση της Κωνσταντινουπόλεως κλονίζουν με τη λατρεία των αρχαίων θεών, δεν ανατρέπουν όμως τους ρυθμούς της πνευματικής ζωής της ασήμαντης πολιτικά και ολιγάριθμης πληθυσμιακά Αθήνας. Στη διάρκεια των πρώτων χριστιανικών αιώνων οι Αθηναίοι αγωνίζονται με πάθος να περισώσουν τα λείψανα του παρελθόντος και μένουν πεισματικά προσκολλημένοι στη λατρεία των αρχαίων θεών. Απορρίπτουν στην πλειονότητά

Συνέχεια στην 4η σελίδα

Συνέχεια από την 3η σελίδα

τους τη χριστιανική θρησκεία την οποία γνώρισαν πολύ ενωρίς όταν το 51 μ.Χ., ο Απόστολος Παύλος, επισκέφθηκε την πόλη τους και τόλμησε να κηρύξει το Ευαγγέλιο από το βήμα του Αρείου Πάγου. Μολονότι η διδασκαλία του δεν έτυχε ιδιαίτερης απήχησης –όπως άλλωστε και ο ίδιος το ανέμενε– έρριξε, ωστόσο, τα πρώτα σπέρματα της νέας θρησκείας, τα οποία απέδωσαν σύντομα καρπούς με τη δημιουργία μικρής χριστιανικής κοινότητας, της οποίας ηγήθηκε ο αρεοπαγίτης Διονύσιος, πρώτος επίσκοπος και μάρτυρας της πόλης. Παρά το γεγονός ότι ο Μ. Κωνσταντίνος έδειξε καταφανή εύνοια προς την Αθήνα και ανοχή προς την εθνική λατρεία, αποδεχόμενος μάλιστα τον τίτλο του «στρατηγού των Αθηναίων, η ίδρυση του Πανεπιστημίου της Κωνσταντινουπόλεως από τον ίδιο προκάλεσε οξύ ανταγωνισμό ανάμεσα στη φθίνουσα πόλη του Πλάτωνα και την ανατέλλουσα βυζαντινή πρωτεύουσα.

Είναι αλήθεια πάντως, πως η επιείκεια με την οποία αντιμετώπισε ο Κωνσταντίνος και οι διάδοχοί του την Αθήνα και τους πολίτες της συνέβαλε στο να καταστεί η πόλη και πάλι, τον τέταρτο αιώνα, σπουδαίο παιδευτικό κέντρο, στο οποίο προσέρχονται να διδαχθούν και να διδάξουν φημισμένοι τότε φιλόσοφοι και ρήτορες ανάμεσα στους οποίους, ο Προαιρέσιος, ο Ιουλιανός, ο Μουσώνιος, ο Λιβάνιος, ο Πρίσκος, ο Πρόκλος κ.α. Εστία της νεοπλατωνικής φιλοσοφίας η Αθήνα, γνώρισε στα μέσα του τέταρτου αιώνα την τελευταία μεγάλη πνευματική της αναλαμπή, σύμφωνα με τις μαρτυρίες δύο σπουδαίων πνευματικών ανδρών της εποχής, του σοφιστή Λιβάνιου και του ιστορικού Ευνάπιου. Στις μεγάλες φιλοσοφικές της σχολές συναντώνται την εποχή αυτή οπαδοί της αρχαίας και νέας θρησκείας. Ανάμεσά τους τρία έξοχα πνεύματα της όψιμης αρχαιότητας, ο Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός, ο Βασίλειος ο Μέγας και ο μετέπειτα βυζαντινός αυτοκράτορας Ιουλιανός ο παραβάτης. Η συναναστροφή και πνευματική επικοινωνία που αναπτύσσουν, κατά την παραμονή τους στην Αθήνα, οι τρεις διαφορετικοί στη θρησκεία και τις ιδέες σπουδαστές, αποκαλύπτει τον χαρακτήρα της πόλης του Περικλή, που την εποχή αυτή έχει αναδειχθεί σε ουδέτερο και διεθνές έδαφος της επιστήμης.

Ο Ιουλιανός

Η παραμονή του Ιουλιανού στην Αθήνα και η συναναστροφή του με τους διασημότερους σοφιστές και ρήτορες της εποχής προκαθορίζουν το στίγμα της σύντομης βασιλείας του. Πρώτο του μέλημα, κατά την ανακήρυξή του σε αυτοκράτορα, είναι η ανόρθωση της αρχαίας θρησκείας, η επαναλειτουργία των ναών και των βωμών και η αναβίωση των μαντείων και των μεγάλων αγώνων. Ο θάνατος όμως του τελευταίου μεγάλου εραστή της κλασικής αρχαιότητας, που επέρχεται σύντομα (26 Ιουλίου του 363), σβήνει τα όνειρα και τις ελπίδες των Αθηναίων και όλων των θαυμαστών του αρχαίου κόσμου.

Φώτης Κόντογλου: «Οι Αρχαίοι Έλληνες προσκυνούν τα είδωλα». Τμήμα τοιχογραφίας από το σπίτι του ζωγράφου, σήμερα στην Εθνική Πινακοθήκη. Η πεισματική προσήλωση του γνωστού αγιογράφου στα ορθόδοξα ιδεώδη, αγγίζει εδώ τα όρια του απλοϊκού. Η αντιδιαστολή είναι ισοπεδωτική. Εκτός αν, με ιστορικούς και αισθητικούς όρους, θέλει να σχολιάσει πώς έβλεπαν οι χριστιανοί τους ειδωλολάτρες. Αλλά και πάλι δεν ξεφεύγει απ' την αφέλεια.

Η αισθητική και η έκφραση στην τέχνη, ακόμη και κάτω από αυστηρό τυπικό, ακολουθεί τους δικούς της δρόμους-συχνά διαφορετικούς ή και ενάντιους σε εκείνους του δόγματός. Σε ψηφιδωτή παράσταση του Δαφνίου, το ολόγυμνο σώμα του Ιησού στη Βάπτιση, έχει τις αναλογίες αγάλματος της κλασικής εποχής. Η τέχνη, αν και θρησκευτική, δεν ξεχνά τους δεσμούς συγγένειας. Ο ανώνυμος καλλιτέχνης της Αττικής, σπάει την ηθική αυστηρότητα του χριστιανισμού και ανακαλεί μνήμες. 11ος αιώνας και η Αττική διατρεί ακόμη έντονη την απολλώνια ανάμνηση.

Οι διάδοχοί του, μετριοπαθείς στη θρησκευτική τους πολιτική, επιδεικνύουν και εκείνοι ανοχή και επιείκεια προς την κοιτίδα της αρχαίας θρησκείας, παρά τα κατά καιρούς απαγορευτικά για την ειδωλολατρία διατάγματα. Αξιοσημείωτο μάλιστα είναι ότι το 375 ο ιεροφάντης των ελευσινίων μυστηρίων Νεστόριος, αντιστρατευόμενος ανοικτά αυτές τις διατάξεις, τολμά να στήσει κάτω από το κολοσιαίο άγαλμα της Αθηνάς στον Παρθενώνα μικρό άγαλμα του Αχιλλέα, επικαλούμενος όνειρο για επικείμενο σεισμό και διάσωση της πόλης.

Η άνοδος στο βυζαντινό θρόνο του θρησκόληπτου στρατηγού της Ισπανίας Θεοδοσίου σηματοδοτεί για την Αθήνα την αρχή του τέλους της. Με διάταγμα του 381, ο Θεοδόσιος καταργεί την ισότητα των δύο θρησκειών, κλείνει το μαντείο των Δελφών και από το 393 και εξής απαγορεύει την τέλεση των Ολυμπιακών αγώνων. Τα σκληρά μέτρα του Θεοδοσίου, μολονότι στην Αθήνα δεν εφαρμόστηκαν με την αυστηρότητα που ίσχυσε στην υπόλοιπη Ελλάδα, επηρέασαν βαθειά την πνευματική και θρησκευτική της ζωή. Η λειτουργία βέβαια των σχολών της συνεχίστηκε και το Πανεπιστήμιό της απέμεινε ο τελευταίος πλέον εξασθενημένος προμαχώνας των Εθνικών.

Ωστόσο, ο ιερός χαρακτήρας που διατηρούσε ακόμη, στα τέλη του τέταρτου αιώνα, η ασήμαντη πολιτικά και ανίσχυρη στρατιωτικά Αθήνα και το δέος που προκαλούσαν οι θεότητες της απέτρεψαν την καταστροφή της από τον τρομερό Γότθο Αλάριχο. Εμελλε δε η της πόλεως αρχαιότητα

και εν ούτω δυσσεβέσι καιροίς θείαν τινά πρόνοιαν υπέρ εαυτής επισπάσθαι και μένειν απόρθητος, αναφέρει χαρακτηριστικά ο εθνικός συγγραφέας του 5ου αιώνα Ζώσιμος κατά την περιγραφή της πολιορκίας της Αθήνας από τα γοθτικά στρατεύματα του Αλαρίχου το έτος 396. Προσθέτει δε ότι, όταν ο γότθος ηγεμόνας αντίκρουσε στην Ακρόπολη την πρόμαχο Αθηναίωπιση και τον ανδριάντα του ομηρικού ήρωα Αχιλλέα, όχι μόνο δεν απετόλμησε εκπόρθηση της πόλης αλλ' αντίθετα συνθηκολόγησε με τους λογάδες της, από τους οποίους δέχθηκε πολλές φιλοφρονήσεις και πλούσια δώρα. Κατά μια άλλη όμως εκδοχή, η Αθήνα του τέλους του τέταρτου αιώνα δεν είναι πια παρά η σκιά του ενδόξου παρελθόντος της. Ουδέν έχουσιν αι νυν Αθηναίαι σεμνόν αλλ' ή τα κλεινά των χωρίων ονόματα, αναφέρει σ' επιστολή προς τον αδελφό του ο επίσκοπος Κυρήνης Συνέσιος, ο οποίος την επισκέφθηκε λίγο μετά την αποχώρηση του Αλαρίχου. Στα μάτια του χριστιανού φιλόσοφου η αλλοτινή πόλη του φωτός μοιάζει με «απομεινάρι δέρματος θυσιασμένου ζώου».

Παρά την απογοήτευση όμως, που προκαλεί στους επισκέπτες της την εποχή εκείνη και σε πείσμα της κακοδαιμονίας που την κατατρώχει, η Αθήνα επιβιώνει πνευματικά και θρησκευτικά και κατά τον επόμενο αιώνα, στην διάρκεια μάλιστα του οποίου θα γνωρίσει και κάποιες σύντομες ευτυχισμένες στιγμές.

Στις αρχές του πέμπτου αιώνα, με εντολή του υπάρχου του Ιλλυρικού Ερκούλιου, επισκευάζεται η Βιβλιοθήκη του Αδριανού και το βήμα του Διονυσιακού Θεάτρου, ενώ ανεγείρεται εκ βάθρων το Γυμνάσιο της Ακαδημίας, το σημαντικότερο πνευματικό ίδρυμα της εποχής.

Εξάλλου, ο γάμος της Αθηναΐδας, κόρης του Αθηναίου σοφιστή Λεόντιου, με τον βυζαντινό αυτοκράτορα Θεοδόσιο Β', γεννά νέες ελπίδες και προσδοκίες στους Αθηναίους, που όμως δεν αργούν να διαψευστούν από τα γεγονότα που ακολουθούν. Ο Θεοδόσιος Β' υποκινούμενος από την θρησκόληπτη και αυταρχική αδελφή του Πουλχερία, εξαπολύει άγριο διωγμό κατά των Εθνικών, ενώ αφαιρεί από τα ιερά και τα μνημεία της Αθήνας σπουδαία αριστουργήματα της τέχνης. Καταργεί με νόμο τη Βουλή του Αρείου Πάγου, παύει τους επωνύμους άρχοντες και καταλύει κάθε μορφή αυτοδιοίκησης της πόλης. Επιφέρει καιρό πλήγμα στο πανεπιστήμιό της, μετακαλώντας από την Αθήνα τους καλύτερους καθηγητές και φιλοσόφους, στους οποίους προσφέρει γενναίες αμοιβές, για να διδάξουν στο αναδιοργανωμένο από τον ίδιο πανεπιστήμιο της Κωνσταντινουπόλεως.

Σιγά - σιγά λοιπόν η Αθήνα καταρρέει, υποκύπτουσα στη μοιραία φθορά του χρόνου και στα πτώματα κτυπήματα των αυτοκρατόρων του Βυζαντίου. Το τέλος της ταλαιπωρημένης εκπροσώπου του αρχαίου κόσμου επισφραγίζεται με το οριστικό κλείσιμο των φιλοσοφικών της σχολών. Ο μεγάλος βυζαντινός αυτοκράτορας Ιουστινιανός δεν περιμένει τον φυσικό της θάνατο που μοι-

Εραστής της κλασικής αρχαιότητας, ο Ιουλιανός ο Παραβάτης πεθαίνει νέος, περίπου στα χρόνια του Χριστού, μετά μόλις δύο ετών βασιλεία. Μαζί του σβήνει οριστικά η Αθήνα, πόλη του Πλάτωνα. Ασαφές παραμένει ποιος τον τραυμάτισε θανάσιμα στη μάχη εναντίον των Περσών. Πάντως καμιά πηγή δεν μνημονεύει την επέμβαση του Αγίου Μερκουρίου. Κι όμως οι τοιχογραφίες εικονίζουν τη θανάτωσή του από τον Άγιο. Ίσως η γνωστότερη παράσταση να είναι αυτή που βρίσκεται στο Χριστό στο Κάστρο της παλαιάς πόλης της Σκιάθου. Δεσπόζει στο κέντρο του νότιου τοίχου, όπως την περιγράφει και ο Παπαδιαμάντης σε δύο διηγήματά του.

ραία επέρχεται, αλλ' αποφασίζει να θέσει τέρμα στη ζωή της με τρόπο βίαιο.

Διατάζει τον υποχρεωτικό εκχριστιανισμό των κατοίκων της αυτοκρατορίας και αποκλείει τους Εθνικούς από τα δημόσια αξιώματα. Το 529, με νόμο που εκδίδει, απαγορεύ-

ει τη λειτουργία των φιλοσοφικών σχολών της Αθήνας, απαγόρευση που οδηγεί αναπόφευκτα στο οριστικό τους κλείσιμο. Οι τελευταίοι Αθηναίοι σοφιστές, καταφεύγουν απογοητευμένοι στην αυλή του βασιλιά της Περσίας Χοσρόη, ενώ οι αρχαίοι ναοί της Αθήνας, μετατρέπονται σύ-

ντομα σε χριστιανικούς. Παρά το ενδιαφέρον του για την οχύρωσή της και την προστασία της από τους βαρβάρους λαούς του Βορρά, η Αθήνα και ολόκληρη η Αττική δεν αποτελούν πλέον παρά ένα ασήμαντο μικρό τμήμα της μεγάλης βυζαντινής αυτοκρατορίας.